

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2018, 7 (4): 2960/2977

**OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki:
Dinamik Panel ve Panel Nedensellik Analizi**

The Relationship between Tourism Revenues and GDP in OECD
Countries: Dynamic Panel Data and Panel Causality Analysis

Saffet AKDAĞ

Dr.Öğr.Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF
Asst. Prof., Yozgat Bozok University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences
saffet.akdag@bozok.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-9576-6786

Cihan SEÇİLMİŞ

Doç.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Assoc. Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Tourism
csecilmis@ogu.edu.tr
Orcid ID:0000-0001-6781-0997

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 24.10.2018
Kabul Tarihi / Accepted : 25.12.2018
Yayın Tarihi / Published : 27.12.2018
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December
Cilt / Volume: 7 Sayı – Issue: 4 Sayfa / Pages: 2960-2977

Atıf/Cite as: AKDAĞ, S, SEÇİLMİŞ, C. (2018). OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: Dinamik Panel ve Panel Nedensellik Analizi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (4), 2960-2977. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/39481/474571>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: Dinamik Panel ve Panel Nedensellik Analizi

Öz

Turizm gelirleri hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından önemli gelir kaynaklarından biridir. Nitekim birçok ülke daha çok turist çekebilmek için vizeleri kaldırmakta ya da kolaylık sağlamakta, paket turlar düzenlemekte ve tanıtım için yüksek bütçeli promosyon ve reklam harcamaları gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığını dinamik panel ve panel nedensellik modeli ile test etmektir. Bu bağlamda 2000-2016 yılları arasında OECD ülkeleri içerisinde yer alan ve turizm gelirleri ile GSYH rakamlarına ulaşılan 30 ülke üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir. Fark GMM dinamik panel tahmin yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonucunda turizm gelirlerindeki değişimin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Panel nedensellik sonuçlarına göre ise turizm gelirlerindeki değişimden GSYH'deki değişime doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Geliri, GSYH, Dinamik Panel, Fark GMM, Panel Nedensellik

The Relationship between Tourism Revenues and GDP in OECD Countries: Dynamic Panel Data and Panel Causality Analysis

Abstract

Tourism revenues are one of the most important sources of income both for developed and developing countries. As a matter of fact, while many countries do not require visa or make the process of obtaining visa easy, some organize tour packages and spare no expense in tourism sector by allocating high budget for advertisements. In this context, the study aims to test whether there is a relationship between tourism revenues and economic growth, by means of dynamic panel and panel causality model. Therefore, an analysis of the tourism revenues and GDP figures in the period of 2000-2016 of 30 OECD member countries has been made. As a result of the analysis conducted using the GMM dynamic panel estimation method, it is observed that the change in tourism revenues had a significant and positive effect on economic growth. According to the results of the panel causality, a causality relation is determined from the change in tourism revenues to the change in GDP.

Keywords: Tourism Revenues, GDP, Dynamic Panel, Difference GMM, Panel Casuality

Giriş

Turizm sektöründe uluslararası turizm, ticarî hizmetlerin en kayda değer alt sektörlerinden biridir. Uluslararası turizm gelirleri 2017 yılı itibarıyla dünya genelinde Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYH) yaklaşık %10,4'üne ulaşmıştır. Turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte istihdam imkânları artmakta, böylelikle sektör yüksek işsizlik oranlarını önemli ölçüde azaltmaktadır. 2017 yılı itibarıyla 118 milyon kişilik doğrudan istihdam imkânı yaratan turizm sektörü, dünyadaki istihdamın yaklaşık olarak %10'unu karşılamaktadır (WTTC, 2018).

Dünyadaki turizm hareketleri incelendiğinde bu hareketlerin devamlı bir artış eğilimi içinde olduğu görülmektedir. 2000 yılında 477 milyar dolar civarında olan turizm geliri, 2017 yılında yaklaşık 1.332 milyar dolara kadar çıkmıştır. Benzer bir durum turist sayılarında da söz konusudur. 2000 yılında 696 milyon civarında olan turist sayısı 2017 yılında yaklaşık 1.323 milyona ulaşmıştır. (UNWTO, 2018)

Dünya turizminin merkezini Avrupa oluşturmaktadır. Dünya turist sayısının yaklaşık % 51'i Avrupa bölgesinde bulunmaktadır. Avrupa'yı, % 24 ile Asya/Pasifik bölgesi takip etmektedir. Üçüncü sırada ise Amerika % 16'lık pay ile yer almaktadır. Ortadoğu Bölgesi ve Afrika'nın dünya turist sayısı içindeki payı ise % 5 civarındadır (UNWTO, 2018).

Turizm sektörünün başarı ve performansı çok sayıda değişkeni etkileyebilmektedir. Ekonomik değişkenler turizm sektöründe en etkili olan değişkendir. Bu nedenle döviz kuru, istihdam ve büyüme gibi makroekonomik faktörlerin turizm sektörünü ne yönde ve nasıl etkilediği çalışmalara konu olmuştur (Şen ve Şit, 2015). Bu çalışmaların çoğunluğu ise turizm ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin tespit edilmesine yöneliktir. Turizm sektörü birçok ülke için önemli gelir kalemlerinden biridir. Bu yönüyle turizm gelirleri, ekonomik büyümenin nedenlerinden biri olup bu nedenle turizm gelirlerine dayalı büyüme stratejisi olarak görülmektedir. Bu çalışmada da amaç turizme dayalı büyüme stratejisinin geçerli olup olmadığını hem dinamik panel veri analiz yöntemi ile hem de panel nedensellik analizleriyle test etmektir. Bu yönüyle de çalışmanın mevcut literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, turizm gelirlerindeki değişimin GSYH'deki değişim üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı öncelikle dinamik panel veri analizi yöntemi ile araştırılmış daha sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin hem Hurlin ve Dumitrescu (2012) panel nedensellik, hem de Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik analizi ile tespit edilmesi

amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle ilk bölümde konuya genel bir giriş yapılmış, ikinci bölümde araştırma konusu ile ilgili literatür incelenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalar iki kısımda incelenmiştir. İlk kısımda Türkiye özelinde yapılan çalışmalara yer verilirken ikinci kısımda diğer ülkeler üzerinde yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiş ve veri kümesi tanımlanmıştır. Sonrasında araştırma sonucuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise bulgular değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Literatür

Turizm sektörü hakkında yapılan birçok çalışmada özellikle uzun dönemde turizm ile büyüme arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Kırbaş ve Kasman, 2004; Dritsakis, 2004; Katırcıoğlu, 2009; Cortes-Jimenez ve Pulina, 2010). Turizm sektörünün desteklendiği ve bu sektörün uygun olduğu çoğu ülkede turizm gelirlerinin GSYH'deki payı önem arz etmektedir. Turizm gelirleri büyümeye doğrudan katkıları yanında dış ticaret açığının kapatılmasında da pay sahibidir. Türkiye, 1980 yılında alınan ekonomik kararların ardından ithal ikameci sanayileşme yerine, ihracata yönelik sanayileşme politikalarına geçiş yapmış ve turizm sektörü bu amaçla düşük maliyetli, işlevi hızlı ve etkili bir sektör olarak görülerek teşvik edilmeye başlanmıştır. Turizm sektörü 1980 yıllarından itibaren büyüme açısından etkili bir sektör olmaya başlamış ve büyüme ile birlikte dış ticaret açığını kapatmada kullanılmıştır.

Turizm gelirleri ve GSYH arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran çalışmalar, bu nedensellik ilişkisinin hem tek yönlü hem de çift yönlü olabileceğini gösterirken, kimi çalışmalar ise turizm gelirleri ve GSYH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Turizm gelirlerinin artışıyla birlikte, artan GSYH ile beraber gelişmiş ülkelerin daha fazla turizm geliri elde etmesi de olasılık dâhilindedir. Bu bağlamda, turizm sektöründeki daralmalar sadece GSYH üzerinde olumsuz etkilere neden olmamaktadır; GSYH daralmasına neden olan faktörler, mevcut turizm gelirlerinin azalması ile sonuçlanabilmektedir (Ülker, 2016).

Türkiye'de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Bu kapsamdaki ilk çalışmalardan biri Kasman ve Kasman (2004) çalışmasıdır. Çalışmada 1963-2002 dönemi için Granger nedensellik analizi kullanılmış ve ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir diğer çalışma ise Türkiye üzerinde yapılan Uysal vd. (2004) çalışmasıdır. 1992-2003 tarihleri arasındaki yıllık veriler üzerinde regresyon ve nedensellik analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiş ve turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunduğu ifade edilmiştir. Yavuz (2006) çalışmasında ise hem Granger hem de Todo-Yamamoto nedensellik

analizi kullanılmış, 1992:Q1 – 2004:Q4 verilerinin kullanıldığı çalışma sonucunda değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Aslan (2008) çalışmasında ise 1992:1-2007:2 dönemleri arasındaki veriler üzerinde Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda turizmin Türkiye’de ekonomik büyümeyi desteklediği tespit edilmiştir. Çetintaş ve Bektaş (2008) çalışmasında Türkiye’de ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişki hem Granger nedensellik analizi hem de ARDL yöntemi ile test edilmiştir. 1964-2006 tarihler arasında veriler ile yapılan analiz sonucunda kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememişken, uzun dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden biri olduğu ifade edilmiştir. Aykaç Alp (2010) çalışmasında ise Türkiye’de 1998:01-2009:12 dönemleri arası turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki T-VAR (Threshold Vector Autoregressive)yöntemi ile test edilmiştir. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında pozitif ilişki tespit edilmekle birlikte bu etkinin turizm gelirlerindeki artışın %30’un üzerinde olması durumunda ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Kara vd. (2012) çalışmasında ise Türkiye’de turizm gelirleri ile çeşitli makroekonomik göstergelerin 1992-2011 arasındaki verileri üzerine Granger nedensellik analizleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Türkiye üzerinde yapılan bir diğer çalışma ise Polat ve Günay (2012) çalışmasıdır. Çalışmada ihracat ve turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Johansen eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. 1969-2009 verilerinin kullanıldığı çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu, turizm ve ihracat gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğin var olduğu ifade edilmiştir. Bozkurt ve Topçuoğlu (2013) çalışmasında Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığı hem eşbütünleşme testi hem de hata düzeltme modeli ile test edilmiştir. Çalışma sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemli ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Coşkun ve Özer (2014) tarafından Türkiye’nin 1992 – 2014 yılları arası çeyreklik verileri toplanmış, turizm ve ekonomik büyüme hipotezi nedensellik analizi ve GARCH modeli aracılığıyla test edilmiştir. Araştırma modeline GSYH, turizm gelirleri ve döviz kurları dâhil edilmiştir. Araştırma sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kızılkaya ve diğ. (2016) turizm gelirleri ile iktisadî büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli ile ortaya koymuşlardır. Araştırma sonucunda turizm gelirleri ile iktisadî büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye özelinde yapılan çalışmalara bakıldığında

turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve önemli bir katkısının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye için turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu ifade edilebilir.

Türkiye dışındaki ülkeler için yapılan çalışmalar özetlenecek olursa Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) çalışmasında İspanya’da turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik analizi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda turizm gelirlerinin ekonomik büyüme önemli ölçüde katkı sağladığı ifade edilmiştir. Dritsakis (2004) çalışmasında Yunanistan’da turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda Ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Durbarry’nin (2004) eşbütünleşme ve nedensellik analizi kullanarak yaptığı çalışmada ise Mauritius ülkesinde turizmin büyümeyi desteklediği ifade edilmiştir. Oh’un (2006) Güney Kore üzerinde yaptığı çalışmada ise eşbütünleşme ve nedensellik analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda uzun dönemde ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Kısa dönemde ise ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Fayissa vd. (2008) çalışmasında ise 42 Afrika ülkesi için panel veri analizi kullanılmış ve turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye önemli oranda katkıda bulunduğu ifade edilmiştir. Lee ve Chang (2008) çalışmasında 23 OECD ülkesi ile 32 OECD üyesi olmayan ülkenin turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel eşbütünleşme testi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda OECD ülkelerinde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik OECD üyesi olmayan ülkelerde ise çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sequeira ve Maças Nunes (2008) çalışmasında dinamik panel yöntemi kullanılmıştır. 90 ülkenin verisinin kullanıldığı analiz sonucunda hem büyük ülkeler hem de yoksul ülkeler için turizmin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkisi olduğu ancak küçük ülkeler için aynı sonuca ulaşamadığı ifade edilmiştir. Bahar ve Bozkurt (2010) çalışmasında Türkiye’nin de yer aldığı 21 ülkenin 1998-2005 tarihleri arasındaki verileri ile dinamik panel veri analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Belloumi (2010) tarafından Tunus’a yönelik olarak yapılan araştırmada turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Araştırmada değişken olarak GSYH, turizm gelirleri ve reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Araştırma sonucunda turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Thompson ve Thompson (2010) çalışmasında Yunanistan’ın turizm gelirleri üzerinde; döviz kuru, millî gelir, hava yolu maliyetleri ve Yunanistan’ın eski para birimi Drahmi ’den Euro’ya geçişin etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada 1974 ile 2006 yılları arasındaki veriler üzerinden ECM analizi yapılmıştır. Yunanistan’ın eski para birimi Drahmi’ den Euro’ya geçiş kukla değişken olarak analize dâhil edilmiştir. Çalışma sonucunda Euro’ya geçişin Yunanistan’ın turizm gelirini azalttığı

tespit edilmiştir. Yine millî gelir ve hava yolu maliyetlerinin turizm gelirleri üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır. Tuğcu (2014) çalışmasında 12 Avrupa, 4 Asya ve 5 Afrika ülkesinde ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişki panel nedensellik analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda Avrupa ve Asya ülkelerinde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğu tespit edilirken, Afrika ülkelerinde değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Tang ve Tan (2015) çalışmasında Malezya özelinde analiz gerçekleştirilmiştir. Nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmadan hem kısa vadede hem de uzun vadede turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye neden olduğu ifade edilmiştir. Du (2016) çalışmasında 109 ülkenin 1995-2011 tarihleri arasındaki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. Kuantil regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada turizme yapılan yatırımların ekonomik büyüme için yetersiz kaldığını göstermektedir. Ancak uzun vadede turizmin ekonomik büyümeye katkıda bulunacağı ifade edilmiştir. Paramati vd. (2017) çalışmasında 26 gelişmiş, 18 gelişmekte olan ülkenin ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişki hem eşbütünleşme hem de nedensellik analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından turizmin ekonomik büyüme üzerinde önemli pozitif katkısının olduğu ifade edilmiştir. Türkiye dışındaki ülkelerin de yer aldığı çalışmalar değerlendirildiğinde turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin nedenlerinden biri olduğu, bu bağlamda turizme dayalı büyüme hipotezinin çoğu ülkeler için geçerli olduğu söylenebilir.

2. Veri ve Yöntem

2.1. Veri

Çalışmada OECD içerisinde yer alan 2000 ile 2016 yılları arasında turizm gelirleri, döviz (dolar) kuru ve GSYH verilerine ulaşılan 30 ülkenin dolar cinsinden yıllık verilerindeki yüzdelik değişim kullanılmıştır. İlgili veriler OECD internet sitesi üzerinden elde edilmiştir. Analizde yer alan ülkeler sırasıyla şunlardır: Avustralya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz Slovakya, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan.

2.2. Panel Birim Kök Testi

Analizde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla Levin, Lin&Chu (2002) ve Im, Pesaran&Shin (2003) birim kök

testleri kullanılmıştır. Nelson ve Plosser (1982) çalışmasında durağan olmayan zaman serileri ile yapılacak çalışmaların değerlendirilmesinde istatistikî yöntemlerin kullanılmayacağı belirtilmiştir. Panel nedensellik analizinin gerçekleştirilmesi için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Panel birim kök testleri uygulanırken, paneli kullanılacak serilerin birbiriyle ilgili olup olmadıklarına göre birinci veya ikinci kuşak birim kök testleri tercih edilmektedir. Bu çalışmada kullanılan birinci nesil birim kök testlerinden Levin, Lin&Chu birim kök testi homojen model varsayımında tercih edilirken, Pesaran&Shin heterojen model varsayımında tercih edilmektedir. Pesaran (2007) birim kök testi ikinci kuşak birim kök testleri içerisinde yer almakta olup yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır.

2.3. Dinamik Panel Veri Analizi Modeli

Çalışmada turizm gelirleri ile GSYH arasındaki ilişki öncelikle dinamik panel veri modeli ile test edilmiştir. Dinamik panel veri yöntemleri daha fazla gözlem kullanması, gözlemlerin daha homojen olmasını sağlaması, serbestlik derecesini artırması ve açıklayıcı değişkenler arasındaki bağlantı sorununu azaltması nedeniyle araştırmacılar tarafından tercih edilen ekonometrik yöntemlerden biri olmuştur (Baltagi, 2005). GMM yöntemini temel alan tahmin ediciler arasında en yaygın kullanılanı Arellano ve Bond (1991) çalışmasında geliştirilen fark GMM'dir. Bu yaklaşım sayesinde, bağımsız değişkenlerin birinci dereceden farkını alarak ve bağımlı değişkenin önceki dönem değerlerini araç değişkeni olarak kullanarak, dinamik panel tahmininde oluşan aksaklıklar giderilebilir (Soto, 2009, s.2). Böylelikle mevcut GMM koşulları altında araç değişkenlerin kullanılması, doğru tahmin edicilerin bulunmasına imkân sağlayacaktır (İskenderoğlu, 2008, s.97). İki farklı tahmin sonrası testi ile fark GMM yönteminin tahmin sonuçlarının geçerli olup olmadığı analiz edilebilir. Bu tahmin testlerinden birincisi, araç değişkenlerin doğru ve tam olarak kullanılıp kullanılmadığını gösteren Sargan testidir. İkincisi ise birinci ve ikinci sıra otokorelasyon testidir. (İskenderoğlu, 2008, s.155). Sargan testi ile tahminlerin geçerliliği araç değişkenleriyle sınanmakta ve araç değişkenlerinin asıl değişkenleri tam olarak yansıtmayı yansıtmadığı ölçülmektedir (Gujarati, 2004, s.713). Ayrıca dinamik panel veri tahmin modeli sonuçlarında sipesifikasyon ve otokorelasyon sorununun olup olmadığı AR1 ve AR2 otokorelasyon testleri ile de test edilmelidir. Tahmin sonuçlarına göre, AR2 test sonucunun istatistikî olarak anlamsız olması otokorelasyonun olmadığını göstermektedir (Arellano, 2003, s.121). GMM çalışmalarında tahmin modelinin bir bütün olarak doğru olup olmadığı ise Wald testi ile incelenebilir (Roodman, 2006, s.35).

Turizm gelirinin bağımsız değişken, GSYH'nin ise bağımlı değişken olarak kullanıldığı GMM modeline ait denklem (1) aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$GSYH_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 GSYH_{i,t-1} + \alpha_2 TurGel_{i,t} + \mu_{i,t} \quad (1)$$

GSYH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

TurGel: Turizm Geliri

μ : Hata terimi

i ülkeyi, t ise zamanı göstermektedir.

2.4. Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik

Turizm gelirlerindeki değişim ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile test edilmiştir. Dumitrescu ve Hurlin(2012) panel nedenselliğin kullanılmasının temel nedeni diğer panel nedensellik analizlerine göre bazı avantajlara sahip olmasıdır. Bu avantajlardan ilki Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizinin panel analizinde yer alan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını dikkate almasıdır. Diğer bir avantajı ise yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması ya da zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olması durumunda da kullanılabilmesidir. Son avantajı ise dengesiz panel veri setlerinde de sağlıklı sonuçlar vermesidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012). Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi aşağıdaki doğrusal model denklemi (2) ile ifade edilebilir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s.1451).

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

y : Bağımlı değişken, x : Bağımsız değişken, K : Gecikme uzunluğu, $\gamma_i^{(k)}$: Otoresif parametre, $\beta_i^{(k)}$: Regresyon katsayısı, ε : Hata terimi.

Testin hipotezleri ise

H₀: Bütün yatay kesitlerde x 'ten y 'ye nedensellik ilişkisi yoktur.

H₁: Bazı yatay kesitlerde x 'ten y 'ye nedensellik ilişkisi vardır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012), Monte-Carlo simülasyonunu kullanarak test istatistiklerini ve testlerin ait olasılık değerlerini hesaplamaktadır (Göçer, 2013, s.231).

2.5. Emirmahmutoğlu ve Köse Nedensellik Analizi

Todo-Yamamoto(1995) nedensellik testinin panele uyarlanmış hâli olan ve Fisher (1932) çalışmasında geliştirilmiş olan meta analizini kullanan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik analizi yatay kesit

bağımlılığını dikkate almakta ve eşbütünleşme ilişkisi tespit edilemese bile kullanılmaktadır. Bu testin bir diğer avantajı ise değişkenler aynı seviyede durağan olmasa bile kullanılabilmesidir (Emirmahmutoglu ve Köse, 2011). Diğer bir ifade ile değişkenlerin bir kısmı I(0) iken diğer bir kısmı I(1) olabilir (Polat, 2018:219). Test aynı zamanda heterojen bir yapıya sahip olduğundan hem panelin geneli için hem de her bir yatay kesit için sonuçlar verebilmektedir (Kurt ve Köse, 2017:306). Bu testte iki değişkenli VAR modeline dayalı nedensellik ilişkisi gösteren denklemler (3 ve 4) aşağıdaki gibi kurulabilmektedir (Emirmahmutoglu ve Köse, 2011, s.872).

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{11,ij}x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{12,ij}y_{i,t-j} + \mu_{i,t}^x \quad (3)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{21,ij}x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{22,ij}y_{i,t-j} + \mu_{i,t}^y \quad (4)$$

x_i ve y_i değişkenleri, μ_i hata terimini, A sabit etkiler matrisini, k_i gecikmeyi, $dmax_i$ her yatay kesit için maksimum entegresyon değeri, i yatay kesitleri, t zaman periyodunu ifade etmektedir.

3. Bulgular

Öncelikle analizde kullanılan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Bu kapsamda turizm geliri, GSYH ve dolar kurundaki yıllık değişimlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Minimum	Maksimum	Standart Hata	Gözlem
GSYH	0.0572	-0.2695	0.3430	0.1116	480
Turizm Geliri	0.0680	-0.3777	1.5302	0.1431	

Tanımlayıcı istatistiklerin yer aldığı Tablo 1’deki sonuçlara bakıldığında GSYH ortalama büyümenin %6’larda olduğu turizm gelirlerinde ise ortalama olarak %7 civarında bir artış olduğu görülmekle birlikte en yüksek oynaklığın turizm gelirlerinde olduğu görülmektedir. İlgili değişkenlere ait birim kök testleri ise Tablo 2’te verilmiştir.

Tablo 2: Panel Birim Kök Testleri

Değişkenler	Levin, Lin&Chu		Im, Pesaran&Shin		Pesaran (2007)	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Δ GSYH	-7.92073* (0.0000)	-15.5127* (0.0000)	-4.98754* (0.0000)	-12.9183* (0.0000)	-7.0540* (0.0000)	-2.830 (0.0060)*
Δ Turizm Gelirleri	-13.7323* (0.0000)	-14.3959* (0.0000)	-10.0320* (0.0000)	-10.6529* (0.0000)	-7.6520* (0.0000)	-4.825* (0.0000)

Tablo 2’te birim kök test sonuçları verilmiştir. Bu bağlamda homojen model varsayımına dayanan Levin, Lin&Chu, heterojen model varsayımına dayanan Im, Pesaran&Shin ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) birim kök testleri sonuçlarına göre serilerin durağan olduğu ve tahmin modellerinde kullanılabileceği görülmektedir. Tablo 3’te ise turizm gelirleri ile GSYH arasındaki ilişkiye yönelik dinamik panel veri analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 3: Turizm Gelirleri ile GSYH ve Dolar Kuru Arasındaki İlişkinin Dinamik Panel ile Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	İki Aşamalı GMM Sonuçları
Δ GSYH _{t-1}	0.2403* (0.0000)
Δ Turizm Geliri	0.5052* (0.0010)
Wald Testi	181.41* (0.0000)
Sargan Testi	28.9364 (1.0000)
Ar(1) Olasılık Değeri	0.0005
Ar(2) Olasılık Değeri	0.0561
Ülke Sayısı	30
Gözlem	480

*%1 önem seviyesinde anlamlıdır.

Panel regresyon sonuçlarına göre ilk önce GMM tahmincilerinin tutarlılığı test edilmiştir. Bu kapsamda, üç farklı temel test uygulanmıştır. Bunlardan ilki Wald testidir. Wald testi sonuçları %1 önem seviyesinde her iki modelin de bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. İkincisi ise Sargan testidir. Her iki model için araç değişkenleri ile hata terimleri arasındaki ilişki Sargan testi ile test edilmiştir. Test sonuçlarına göre araç değişkenlerin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Üçüncüsü ise AB testidir. AB test sonuçlarına göre her iki modelin de AR(2) sürecinde otokorelasyon sorunu taşımadığı görülmektedir. Panel regresyon analizi sonuçları ise beklentiler dâhilinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda turizm gelirlerindeki değişimin GSYH’deki değişim üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu ifade edilebilir. Turizm gelirlerindeki %1’lik değişimin GSYH’de %0.5’lik bir değişime neden olduğu tespit edilmiştir. Tablo 4’te ise turizm gelirlerindeki değişim ile GSYH’deki değişim arasındaki nedensellik ilişkisinin yer aldığı Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi Sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: Turizm Gelirleri ile Dolar Kuru ve GSYH Arasındaki Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Z ^{HNC} İstatistiği	Olasılık	Sonuç
$\Delta\text{TurGel} \rightarrow \Delta\text{GSYH}$	2.00071	0.0454*	Granger nedensellik vardır.
$\Delta\text{GSYH} \rightarrow \Delta\text{TurGel}$	-1.10428	0.2695	Granger nedensellik yoktur.

*%5 önem seviyesinde anlamlıdır.

Nedensellik test sonuçlarına göre turizm gelirlerindeki değişimden GSYH'deki değişime doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre turizm gelirlerindeki değişim GSYH'deki değişimi etkilemektedir. Bu sonuç Polat ve Günay (2012) ve Belloumi (2010) çalışmalarlarıyla benzerlik gösterirken Kara vd. (2012) ve Coşkun ve Özer (2014) çalışmalarlarıyla farklılık arz etmektedir. İlgili çalışmaların sadece Türkiye üzerinde yapılmış olması ve kullanılan veri aralığının ve yöntemin farklı olmasının, sonuçların farklı olmasına yol açtığı söylenebilir. Turizm gelirlerindeki değişim ile GSYH'deki değişim arasında Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik test sonuçları ise **Tablo 5Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'da verilmiştir.

Tablo 5: Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	$\Delta\text{Turizm Gelirleri} \rightarrow \Delta\text{GSYH}$				$\Delta\text{GSYH} \rightarrow \Delta\text{Turizm Gelirleri}$			
	i	Gecikme	Wald İstatistiği	Olasılık	i	Gecikme	Wald İstatistiği	Olasılık
Avustralya	1	4	79.756***	0.000	1	4	4.011	0.405
Kanada	2	4	0.890	0.926	2	4	0.135	0.998
İsviçre	3	1	0.276	0.600	3	1	0.141	0.708
Şili	4	4	4.930	0.295	4	4	29.143***	0.000
Çekya	5	4	8.438*	0.077	5	4	11.826**	0.019
Almanya	6	4	1.872	0.759	6	4	7.982	0.092
Danimarka	7	3	4.065	0.255	7	3	15.418***	0.001
İspanya	8	4	5.466	0.243	8	4	5.340	0.254
Estonya	9	4	10.117**	0.038	9	4	35.901***	0.000
Finlandiya	10	4	13.370**	0.010	10	4	28.421***	0.000
Fransa	11	3	1.699	0.637	11	3	7.251*	0.064
İngiltere	12	4	26.875***	0.000	12	4	15.820***	0.003
Yunanistan	13	4	5.930	0.204	13	4	3.193	0.526
Macarsitan	14	4	3.795	0.435	14	4	8.524*	0.074
İzlanda	15	1	0.478	0.489	15	1	0.005	0.942
İsrail	16	4	12.278**	0.015	16	4	2.820	0.588
İtalya	17	4	4.414	0.353	17	4	13.128**	0.011
Japonya	18	4	1.505	0.826	18	4	6.734	0.151
Güney Kore	19	1	5.938**	0.015	19	1	0.239	0.625

**OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: Dinamik Panel ve Panel
Nedensellik Analizi (The Relationship between Tourism Revenues and GDP in OECD
Countries: Dynamic Panel Data and Panel Causality Analysis)**

Lüksemburg	20	4	2.316	0.678	20	4	6.338	0.175
Meksika	21	1	1.779	0.182	21	1	2.249	0.134
Hollanda	22	4	12.549**	0.014	22	4	69.557***	0.000
Norveç	23	4	4.853	0.303	23	4	5.795	0.215
Yeni Zelanda	24	4	6.238	0.182	24	4	7.256	0.123
Polonya	25	4	3.823	0.431	25	4	1.131	0.889
Portekiz	26	4	8.469*	0.076	26	4	23.529***	0.000
Slovakya	27	4	3.882	0.422	27	4	8.206*	0.084
Slovenya	28	1	0.636	0.425	28	1	0.884	0.347
İsveç	29	4	2.067	0.723	29	4	73.112***	0.000
Türkiye	30	3	17.209***	0.001	30	3	1.337	0.720
	Panel Fisher		195.151***	0.000	Panel Fisher		315.467***	0.000

*%10, ** %5, *%1 önem seviyesinde anlamlıdır.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik test sonuçları ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise Almanya, Estonya, Finlandiya, ABD, Almanya ve Portekiz’de turizm gelirlerindeki değişim ile GSYH’deki değişim arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Avustralya, İsrail, Güney Kore ve Türkiye’de turizm gelirlerindeki değişimden GSYH’ye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken Şili, Danimarka, İngiltere, Macaristan, İtalya ve İsveç’te GSYH’deki değişimden turizm gelirlerindeki değişime doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer ülkeler içinse ilgili değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

4. Sonuç

Turizm sektörü birçok ülkenin önemli gelir kaynaklarından biridir. Turizm sektörü aynı zamanda önemli istihdam alanlarından biri olarak görülmektedir. Bunlara ilaveten turizm gelirlerinin ekonomik büyüme, döviz kuru ve dolayısıyla cari işlemler dengesi üzerinde de pozitif etkileri olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada da turizm gelirlerindeki değişimin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin olup olmadığı dinamik panel veri analiz yöntemi, Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi ve Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi ile test edilmiştir. Bu bağlamda OECD içerisinde yer alan ve 2000 ile 2016 yılları arasında turizm geliri, GSYH verilerine ulaşılan 30 ülkenin verisi kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizi sonucunda turizm gelirlerindeki değişimin GSYH’deki değişim üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre ise turizm gelirlerindeki değişimden GSYH’deki değişime doğru tek yönlü bir

nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuçlar beklentileri karşılamakla birlikte Kırbaş ve Kasman (2004), Dritsakis, (2004), Yavuz (2006), Katırcıoğlu (2009), Cortes vd. (2010) çalışmasıyla benzerlik arz etmektedir. Sonuçlar analize dâhil edilen ülkeler açısından değerlendirildiğinde Almanya, Estonya, Finlandiya, ABD, Almanya ve Portekiz için değişken arasında çift yönlü nedensellik, Avustralya, İsrail, Güney Kore ve Türkiye’de turizm gelirlerindeki değişimden GSYH’ye doğru, Şili, Danimarka, İngiltere, Macaristan, İtalya ve İsveç’te GSYH’deki değişimden turizm gelirlerindeki değişime doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Analize dâhil edilen diğer ülkeler açısından ise ilgili değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Sonuç olarak turizm gelirlerindeki değişimin, ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu ifade edilebilir. Turizmden elde edilen gelirler özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ihtiyaç duyulan yüksek büyüme oranlarının ve cari açığın finansman kalemlerinden biri olarak görülebilir. Turizm sektörüne yönelik teşvik politikalarının uygulanmasının turizm yatırımlarının artmasını sağlayarak ülkelerin ekonomik büyümesine önemli oranda katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Bundan sonraki çalışmalarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı ayrı analizin yapılması ve daha çok ülkenin analize konu edilmesi, sonuçların genelleştirilmesi anlamında literatüre katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte carlo evidence and an application to employment. *Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.

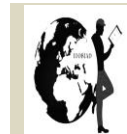
Arellano, M. (2003). *Panel Data Econometrics*. Oxford: Oxford University Press.

Aslan, A. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz. *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi* 24, 1-11.

Aykaç Alp, E. (2010). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 1-9.

Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.

Balaguer, J. ve Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied economics*, 34(7), 877-884.

OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: Dinamik Panel ve Panel Nedensellik Analizi (The Relationship between Tourism Revenues and GDP in OECD Countries: Dynamic Panel Data and Panel Causality Analysis)

Baltagi, B.H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, (3. Edition) UK: John Wiley & Sons.

Belloumi, M. (2010). The Relationship Between Tourism Receipts, Real Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia. *International Journal of Tourism Research*, 12(5), 550-560.

Bozkurt E. ve Topçuoğlu Ö. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4(7), 92-105.

Corte’s-Jime’nez, I. ve Pulina, M. (2010). Inbound Tourism and Long-Run Economic Growth. *Current Issues in Tourism*, 13(1), 61-74.

Coşkun, İ.O. ve Özer, M. (2014). A Reexamination of The Tourism-Led Growth Hypothesis under Growth and Tourism Uncertainties in Turkey. *European Journal of Business and Social Sciences*, 3(8), 256-272.

Çetintaş, H. ve Bektaş, Ç. (2008). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.

Dritsakis, N. (2004a). Cointegration Anlysis of German and British Tourism Demand for Greece, *Tourism Management*, 25(1), 111-119.

Dritsakis, N. (2004b). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical İnvestigation for Greece Using Causality Analysis. *Tourism Economics*, 10(3), 305-316.

Du, D., Lew, A. A., ve Ng, P. T. (2016). Tourism and Economic Growth. *Journal of Travel Research*, 55(4), 454-464.

Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.

Durbarry, R. (2004). Tourism and Economic Growth: The Case of Mauritius. *Tourism Economics*, 10(4), 389-401.

Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.

Fayissa, B., Nsiah, C. ve Tadasse, B. (2008). Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa. *Tourism Economics*, 14(4), 807-818.

Göçer, İ. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Maliye Dergisi*, 165(2), 215-240.

Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*, (4. Edition). USA: McGraw Hill Inc.

Im, K.S, Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53-74.

İskenderoğlu, Ö. (2008). *İşletmelerin Büyümesinde Büyüklüğün Etkisi: Türkiye İçin Bir İnceleme*. Adana: Nobel Kitabevi.

Kara O., Çömlekçi İ. ve Kaya V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği(1992 – 2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(8), 75-100.

Kasman, A. ve Kasman, S. K. (2004). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(220), 122-131.

Katircioğlu S. (2009). Tourism Trade and Growth; The Case of Cyprus. *Applied Economics*, 41 (21), 2741-50.

Kırbaş, S. ve Kasman, A. (2004). Turizm Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 19(220), 122-131.

Kızılkaya, O. Sofuoğlu, E. ve Karaçor, Z. (2016). Türkiye'de Turizm Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sinir Testi Yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 203-215.

Kurt, G. ve Köse, A. (2017). Türkiye'de Bankaların Finansal Oranları İle Hisse Senedi Getirisi Arasındaki Panel Nedensellik İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 302-312.

Lee, C. C. ve Chang, C. P. (2008). Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels. *Tourism Management*, 29(1), 180-192.

Levin, A., Lin, C. ve Chu, C.J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finitesample Properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.

Nelson, C. R. ve Plosser, C. R. (1982). Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Some Evidence and Implications. *Journal Of Monetary Economics*, 10(2), 139-162.

Oh, C. O. (2005). The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in The Korean Economy. *Tourism Management*, 26(1), 39-44.

OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: Dinamik Panel ve Panel Nedensellik Analizi (The Relationship between Tourism Revenues and GDP in OECD Countries: Dynamic Panel Data and Panel Causality Analysis)

Paramati, S. R., Alam, M. S., ve Chen, C. F. (2017). The Effects of Tourism on Economic Growth and CO₂ Emissions: A Comparison between Developed and Developing Economies. *Journal of Travel Research*, 56(6), 712-724.

Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.

Polat E. ve Günay S. (2012). Türkiye’de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 204-211.

Polat, M. (2018). Döviz Kurunun Firmaların Piyasa Değerine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32(2), 211-230.

Roodman, D. (2006). An Introduction to Difference and System GMM in Stata. *Center for Global Development Working Paper* No: 103, <http://ideas.repec.org/p/cgd/wpaper/103.html>, Erişim Tarihi: 01.05.2018.

Sequeira, T. N. ve Maçãs Nunes, P. (2008). Does Tourism Influence Economic Growth? A Dynamic Panel Data Approach. *Applied Economics*, 40(18), 2431-2441.

Soto, M. (2009). System GMM Estimation with a Small Sample. *Econometria Working Papers*, 780-09, 1-27.

Şen, A. ve Şit, M.(2015). Reel Döviz Kurunun Türkiye’nin Turizm Gelirleri Üzerindeki Ampirik Analizi. *Journal of Yasar University*, 10(40), 6752-6762.

Tang, C. F., ve Tan, E. C. (2015). Does Tourism Effectively Stimulate Malaysia's Economic Growth? *Tourism Management*, 46, 158-163.

Thompson, A. ve Thompson, H. (2010). Research Note: The Exchange Rate, Euro Switch and Tourism Revenue in Greece. *Tourism Economics*, 16 (3), 773-780.

Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.

Tugcu, C. T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for the Case of The Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212.

UNWTO (2018). World Tourism Barometer 2018
http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom18_01_january_excerpt_hr.pdf, Erişim Tarihi: 01.06.2018.

Uysal, D., Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 162-170.

Ülker, B. (2016). 1980 – 2014 Dönemi Turizm Gelirleri ile Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır

WTTC (2018). Travel & Tourism Global Economic Impact & Issues 2018
<https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/documents-2018/global-economic-impact-and-issues-2018-eng.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2018

Yavuz, N. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), 162–171.

